O‘QISH JARAYONLARIDA BIBLIOLOG XIZMATI

Dusyorova Klara Narmuminovna
Qarshi Davlat Universiteti ARM direktori
Qarshi shahri, O`zbekiston, +998 91-643-81-51 Dotsent
d.klara0110@gmail.com
ORCID 0009-0008-3573-2021
UO`K028.1(045)
Yo`ldoshova Uljon Shopulat qizi
O`zbekiston Davlat San`at va Madaniyat Insituti magistranti.
Qashqadaryo, O`zbekiston, +998 88-131-02-25
yoldoshova25@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada kitob o‘qish jarayonida bibliolog (kitobshunos va kutubxonachi-mutaxassis) xizmatining o‘rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqotda o‘quvchilar va talabalarning kitobxonlik madaniyatini oshirish, ularni zarur adabiyotlar bilan ta’minlash hamda axborot bilan ishlash ko‘nikmalarini shakllantirishda bibliologning pedagogik va axborot-resurs sohasidagi roli yoritilgan. Shuningdek, kitob ijtimoiy-madaniy fenomen sifatida o‘rganilib, bibliologiya fanining asosiy yo‘nalishlari — tarixiy bibliologiya, kitob nazariyasi, nashriyot-matbaachilik tadqiqotlari va bibliopsixologiya haqida ma’lumot beriladi. Bundan tashqari, «bibliolog » va «bibliograf » tushunchalari o‘rtasidagi farqlar ochib beriladi.Maqolada rus bibliologi Nikolay Rubakinning kitob o‘qish jarayoni va kitobxonlik psixologiyasini o‘rganishga oid ilmiy metodologiyasi ham yoritilgan. Xususan, uning kitoblarning kitobxonlarga ko‘rsatadigan ruhiy ta’sirini matematik va psixologik usullar yordamida tadqiq etish tajribasi, shuningdek, uzoq yillik ilmiy izlanishlari va keng ko‘lamli kitobxonlar so‘rovlari asosida ishlab chiqqan tizimli yondashuvi tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: Bibliolog, kitobxonlik madaniyati, psixolingvistik kuzatuv, pedagogik rol, bibliopsixologiya, biblioterapiya, bibliograf,axborot texnologiyalari,emotsional tip,Ko`zgu effekti.

Abstract:This article examines the role and significance of bibliologists (book specialists and library professionals) in the reading process. The study highlights the pedagogical and information-resource roles of bibliologists in promoting reading culture among school pupils and university students, providing access to relevant literature, and developing information literacy skills. Furthermore, the article explores the book as a socio-cultural phenomenon and outlines the main branches of bibliology, including historical bibliology, book theory, publishing and printing studies, and bibliopsychology. It also explains the differences between the concepts of «bibliologist» and «bibliographer».The article also discusses the scientific methodology of Russian bibliologist Nikolai Rubakin in studying the reading process and the psychology of reading. Particular attention is paid to his use of mathematical and psychological methods to investigate the psychological impact of books on readers, as well as the systematic approach he developed through many years of research and extensive reader surveys.

Keywords: Bibliologist, reading culture, psycholinguistic observation, pedagogical role, bibliopsychology, bibliotherapy, bibliographer, information technology, emotional response, mirror effect.

Аннотация: В данной статье анализируются роль и значение библиолога (книговеда и специалиста-библиотекаря) в процессе чтения книг. В исследовании освещается педагогическая и информационно-ресурсная роль библиолога в повышении культуры чтения учащихся и студентов, обеспечении их необходимой литературой, а также формировании навыков работы с информацией. Кроме того, книга рассматривается как социокультурный феномен, и представлена информация об основных направлениях библиологии: исторической библиологии, теории книги, исследованиях издательского и полиграфического дела, а также библиопсихологии. Помимо этого, раскрываются различия между понятиями «библиолог» и «библиограф».В статье также рассматривается научная методология русского библиолога Николая Рубакина, направленная на изучение процесса чтения и психологии читателя. В частности, анализируется его опыт исследования психологического воздействия книг на читателей с использованием математических и психологических методов, а также системный подход, разработанный на основе многолетних научных изысканий и масштабных опросов читателей.

Ключевые слова: Библиолог, культура чтения, психолингвистическое наблюдение, педагогическая роль, библиопсихология, библиотерапия, библиограф, информационные технологии, эмоциональный тип, эффект зеркала.

Kirish.

Kitob o‘qish insonning bilim doirasini kengaytirish, mustaqil fikrlashini rivojlantirish va ma’naviy tajribasini boyitishda muhim o‘rin tutadi.Kitob o‘qish jarayoni va kitobxonlik psixologiyasi haqida gap ketganda, rus bibliologi, yozuvchi va ruhshunos Nikolay Aleksandrovich Rubakin (1862-1946) bu sohaning eng asosiy asoschilaridan biri hisoblanadi. U kitobxonlik tabiatini o‘rganish uchun alohida fan – bibliopsixologiya (kitob va kitobxonlik psixologiyasi) sohasiga asos solgan. Soha mutaxassislariga ma’lumki, bibliolog (kitobshunos)-bu kitob matbaachilik, noshirlik va kutubxonachilik ishining tarixi, rivojlanishi, nazariyasi hamda jamiyatdagi rolini tizimli ravishda tadqiq etuvchi kitobshunos olimdir. Bu tushunchaning asl mazmuni va bibliologning asosiy faoliyat yo‘nalishlari quyidagilardan iborat.

Kitobni ijtimoiy fenomen sifatida o‘rganish.Bibliolog kitobni faqatgina moddiy buyum (qog‘oz va muqova) emas, balki insoniyat madaniyati, ma’naviyati va ilm-fanini tashuvchi, avloddan-avlodga uzatuvchi muhim ijtimoiy-madaniy vosita sifatida tadqiq etadi.

Asosiy faoliyat yo‘nalishlari.

Kitob tarixi (Tarixiy bibliologiya): Qo‘lyozma va toshbosma ktoblar davridan boshlab, zamonaviy raqamli nashrlargacha bo‘lgan rivojlanish yo‘lini o‘rganadi. Qadimgi nodir kitoblar, ularning yaratilish tarixi, xattotlik va muqovasizlik san’atini tahlil qiladi. Kitob nazariyasi: Kitobning tuzilishi, uning funktsiyalari, matn va bezakning o‘zaro mutanosibligi, shuningdek, kitob muhitining qonuniyatlarini ishlab chiqadi. Nashriyot matbaachilik tadqiqi: Kitob ishlab chiqarish, matbaa texnikasining evolyutsiyasi va noshirlik madaniyatini o‘rganadi. Bibliopsixologiya va mutolaa madaniyati: Kitob va kitobxon o‘rtasidagi psixologik munosabatlarni, mutolaa jarayonining inson ongi va shaxsiyatiga ta’sirini, o‘quvchilarning ehtiyojlarini tahlil qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi.

Maqolani tayyorlashda tavsifiy-tahliliy, qiyosiy va bibliografik tahlil usullaridan foydalanildi. Birlamchi manba sifatida N. A. Rubakinning kitobxon psixologiyasi va o‘z-o‘zini ta’lim olishga bag‘ishlangan asarlari ko‘rib chiqildi

Bibliologning bibliografdan farqi.

Ko‘pincha bibliolog (kitobshunos) va bibliograf tushunchalari almashtirib yuboriladi, biroq ularning vazifasi tubdan farq qiladi:

Bibliograf – asosan axborot-qidiruv tizimlari, kitoblar ro‘yxatini tuzish, ularni tasniflash (katalogga kiritish) va kitobxonlarga kerakli adabiyotni topishda ko‘maklashish bilan shug‘ullanadi.

Bibliolog-ushbu jarayonlarning barchasini keng qamrovli, fundamental ilmiy asosda, madaniy va tarixiy kontekstda o‘rganuvchi nazariyotchi olimdir.

Bibliolog – kitob olamining me’mori va tarixchisi bo‘lib, uning tadqiqotlari kutubxonashunoslik, matbaachilik va madaniyatshunoslik taraqqiyotiga asos bo‘ladi. Rubakin kitob o‘qishni oddiy matnni qabul qilish emas, balki murakkab psixologik jarayon deb hisoblagan. Uning eng muhim g‘oyalari quyidagilardan iborat:

Kitob emas, kitobxon muhim (Subyektiv yondashuv):

Rubakin “biror matnnning ma’nosi kitobning o‘zida emas, balki o‘quvchining boshida yaratiladi” degan g‘oyani ilgari surgan. Ya’ni, kitobdagi so‘zlar shunchaki shartli belgilar (simvollar) xolos. Har bir o‘quvchi ushbu belgilarni o‘z hayotiy tajribasi, bilimi, ruhiy holati va dunyoqarashidan kelib chiqib qayta jonlantiradi. Shu holatdan, bitta kitobni o‘qigan ikki xil odam unda ikki xil ma’noni ko‘radi.

Rubakin qonuni (Matn va ruhiyat mutanosibligi):

Uning eng mashhur xulosalaridan biri shundaki: Matn o‘quvchining ruhiy xususiyatlariga (psixikasiga) qanchalik mos kelsa, u shunchalik kuchli ta’sir qiladi va oson tushuniladi. Agar kitobning tili yoki undagi g‘oyalar o‘quvchining ichki tayyorgarligiga mos kelmasa. Ruhiyat uni rad etadi (inson zerikadi, chalg‘iydi yoki hech narsani tushunmaydi).

Ommaviy va individual kitobxonlik psixologiyasi:

Rubakin kitobxonlarni ularning didi, ijtimoiy kelib chiqishi va ruhiy tipiga qarab guruhlarga (tiplarga) ajratgan. U kutubxonachilar va o‘qituvchilarga kitob tavsiya qilishdan oldin “Bu kitob yaxshi” deb emas, “Bu kitob mana bunday psixologik tipdagi odamga mos keladi” deb yondashishni taklif qilgan.

Nikolay Rubakinning shiori: **“Yashasin kitob – inson ruhiyatini uyg‘otuvchi va rivojlantiruvchi eng buyuk vosita!”** U kitob o‘qishni muallif va o‘quvchi o‘rtasidagi faol muloqot deb bilgan. Bunda kitobxon passiv tinglovchi emas, balki asar mazmunini yaratuvchi teng huquqli hammuallifga aylanadi.
Rubakin yillar davomida kitobxonlarning psixologik xususiyatlari va tafakkur tarzini kuzatib, ularni bir nechta tiplarga ajratgan. Uning fikricha, har bir tip matnni o‘ziga xos tarzda hazm qiladi, shuning uchun kitob tavsiya qilishda bu jihatlarni hisobga olish muhim. Rubakin kitobxonlarni, eng avvalo, matnni qabul qilish va unga ichki reaksiya bildirish xarakteriga ko‘ra toifalarga bo‘lgan.

Kitobxonlarning psixologik tiplari:

Emotsional ya’ni hissiyotga beriluvchan tip— Bu toifadagi kitobxonlar asarni aql (logika) bilan emas, ko‘proq yurak va hissiyot bilan o‘qiydilar, buning xususiyatlari shuki, asar qahramonlari bilan birga yig‘laydilar, kuladilar, ularning azoblarini o‘zlarinikidek his qiladilar. Ular uchun syujetdagi voqealar rivojidan ko‘ra, qahramonlarning ichki kechinmalari, sevgi, iztirob va psixologik dramalar muhim. (Nima o‘qishadi? Romantik asarlar, she’riyat, kuchli dramatik syujetga ega badiiy adabiyotlar).

Intellektual (mantiqiy) tip — Ular uchun kitob yangi axborot va mantiqiy mushohada manbai hisoblanadi. Matnni sovuqqonlik bilan tahlil qilib, hissiyotlarga berilmasdan, xatti-harakatlardagi mantiqni izlaydilar. Muallif g‘oyasi va dalillarining to‘g‘riligini tekshirishni yoqtiradilar.

Irodaviy (faol-amaliy) tip— Bu kitobxonlar kitobdan hayotiy maqsadlar va amaliy foyda qidiradilar. Xususiyatlari shundaki, ularni uzun tasvirlar, tabiat manzaralari yoki qahramonning uzoq davom etgan o‘y-xayollari zeriktiradi. Ularga harakat va natija kerak. “Bu kitob menga

hayotda, ishda yoki shaxsiy rivojlanishda nima beradi?" degan savolga javob izlaydilar. Kitobdan olgan g'oyalarini tezda amaliyotga tatbiq etishga intiladilar.(Nima o'qishadi? Shaxsiy rivojlanish, biznesga oid kitoblar, qahramonlik va kuchli motivatsiya beruvchi asarlar, faol syujetli sarguzashtlar).

Tasavvur qiluvchi (intuitiv-obrazli) tip— ya'ni bunda matndagi so'zlar orqali o'z xayolida butun bir filmni jonlantira oladigan kitobxonlar.Xususiyatlari shundaki, muallif birgina detalni (masalan, eski uy yoki kuzgi bog'ni) tasvirlasa, ularning tasavvurida juda yorqin va keng manzara hosil bo'ladi. Ular kitob o'qiyotib, xuddi o'sha dunyoning ichiga kirib qolgandek his qiladilar.(Nima o'qishadi? Fantastika, ramzlarga boy bo'lgan modernistik adabiyotlar).

Natijalar va muhokama.

Bibliologiya va bibliolog xizmatining mazmuni .Bibliologik yondashuv kitobni faqat qog'oz, muqova va matndan iborat buyum sifatida emas, balki bilim, xotira va madaniy tajribani avloddan avlodga uzatuvchi ijtimoiy-madaniy vosita sifatida ko'rishga yordam beradi. Kitob tarixi, kitob nazariyasi, nashriyot va matbaachilik tarixi, kitobning tarqalishi hamda kitobxon bilan aloqasi ushbu yondashuvning muhim yo'nalishlaridir.

N. A. Rubakinning bibliopsixologik qarashlarini chuqurroq tahlil qilish va zamonaviy axborot-kutubxona faoliyati bilan chog'ishtirish jarayonida quyidagi muhim natijalarga erishildi:

Bibliopsixologik tashxis ya'ni reyting tizimi: Rubakin faqat tasniflash bilan cheklanmagan. U kutubxonalarda kitobxon va kitob o'rtasidagi ko'prikni mustahkamlash uchun maxsus so'rovnomalar va tadqiqot metodlarini ishlab chiqqan.O'quvchi so'zlarni qanday qabul qilayotganini (so'z mazmunini yoki u uyg'otgan hisni).Yangi kitob tavsiya qilishda muallifning psixologik xarakteri bilan kitobxonnikini moslashtirish. Matn va ruhiyat mutanosibligini (Rubakin qonunini) ta'minlash

Bibliopsixologiyaning amaliy va zamonaviy ahamiyati: Rubakinning fikricha, "Yomon kitobxon" yoki "Yomon kitob" bo'lmaydi, shunchaki noto'g'ri tanlangan kitob bo'ladi. Agar intellektual tipga haddan tashqari hissiyotli va mantiqsiz she'riy roman berilsa, u kitobdan sovuydi. Aksincha, Emotsional tip quruq raqamlar va faktlardan iborat kitobni o'qiy olmaydi. Rubakinning bibliopsixologik tizimiga chuqurroq nazar tashlasak, u shunchaki kitob tavsiya qilish usuli emas, balki inson ichki dunyosini kitob orqali o'rganish va rivojlantirish tizimi ekanini ko'ramiz. Bu tizimning asl mohiyati va o'ziga xosligini tushunish uchun uning negizida yotgan bir nechta muhim jihatlarga izoh berish lozim."Matn-bu proyeksiya obyekti" (Ko'zgu effekti). Rubakin tizimining eng katta inqilobi shundaki, u matnni statik (o'zgarmas) narsa deb hisoblamagan. Uning fikricha, kitobdagi matn xuddi ruhiy testlardagi siyoh dog'lariga (Rorshax testiga) o'xshaydi. Inson matnga qarab, aslida muallifni emas, o'zining ichki olamini ko'radi. Masalan, asar qahramoni bir qaror qabul qilsa, irodaviy tip uning qat'iyatini baholaydi, emotsional tip uning ichki iztirobini his qiladi, intellektual tip esa bu qarorning oqibatlarini hisoblab chiqadi.

Kutubxonachi - "Ruhiy boshqaruvchi" (Dirijyor):Ushbu tizimda kutubxonachi yoki pedagog shunchaki kitobni rafdan olib beruvchi texnik xodim emas. U kitobxon ruhiyatining tashxischisidir.Rubakin kutubxonachilardan kitobxon bilan suhbatda uning nutqiga, ishlayotgan so'zlariga e'tibor berishni talab qilgan. Agar o'quvchi kitobni tasvirlayotganda "juda ta'sirli", "achinarli" degan so'zlarni ko'p ishlatsa – u emotsional tip; agar "qiziqarli faktlar bor", "muallif yaxshi asoslab bergan" desa – intellektual tip bo'ladi.

Rubakin tizimining amaliy ahamiyati biblioterapiya, mutolaa madaniyatini shakllantirish va kitob tavsiya qilishda namoyon bo'ladi. Kitobxonning qiziqishi va ruhiy xususiyatlariga mos asarlarni tavsiya qilish uning kitobga bo'lgan mehrini oshirishga yordam beradi. Zamonaviy

elektron platformalarda ham foydalanuvchilarning qiziqishlariga asoslangan tavsiya tizimlari qo‘llaniladi.
Rubakinning tajribalari va ilmiy kuzatuvlari.
Nikolay Rubakin kitobxonlik psixologiyasini o‘rganishda kitobxonlarning qiziqishlari, matnni qabul qilishi va asarlarga munosabatini tahlil qilgan. Uning qarashlariga ko‘ra, bir xil asar turli insonlarda turlicha taassurot uyg‘otishi mumkin. Chunki har bir kitobxon matnni o‘z bilimi, hayotiy tajribasi va dunyoqarashi asosida tushunadi.
Rubakinning «Психология читателя и книги» va «Среди книг» asarlarida kitobxonlik, kitob tanlash va o‘qish psixologiyasiga oid qarashlari yoritilgan. Uning asosiy g‘oyasi — kitobxonning individual xususiyatlarini hisobga olish va unga mos adabiyotlarni tavsiya etishdir.

Xulosa.

Tahlil shuni ko‘rsatadiki, o‘qish jarayonida bibliologik yondashuv kitobning mazmuni bilan bir qatorda kitobxonning ehtiyoji, tajribasi va talqinini ham hisobga olishni talab etadi. N. A. Rubakinning bibliopsixologiyaga oid ishlari kitobxonni mutolaa jarayonining faol ishtirokchisi sifatida o‘rganish uchun muhim tarixiy-nazariy manba hisoblanadi . Biroq uning qarashlaridagi ayrim tasniflarni bugungi kunda qat’iy psixologik tashxis sifatida emas, balki individual maslahat uchun boshlang‘ich kuzatuv sifatida qo‘llash lozim. Umumlashtirib aytganda, N. A. Rubakinning bibliopsixologik ta’limoti axborot-kutubxona faoliyatini insonparvarlashtirish, mutolaa madaniyatini individual trayektoriya bo‘yicha yuksaltirish hamda jamiyatda kitobxonlik muhitini barqaror rivojlantirishda fundamental metodologik baza bo‘lib xizmat qiladi. Maqolada ilgari surilgan g‘oyalar va amaliy xulosalar ta’lim hamda madaniyat muassasalarida kitobxonlar bilan ishlashning innovatsion shakllarini joriy etishda muhim manba bo‘lib xizmat qilishi shubhasizdir. N. A. Rubakin taqdim etgan tipologiya va reyting tizimi bugungi axborotlashgan jamiyatda qat’iy psixologik tashxis sifatida emas, balki har bir kitobxonning individual mutolaa trayektoriyasini belgilashdagi moslashuvchan, yo‘naltiruvchi ilmiy mezon sifatidagi amaliy qimmatini saqlab qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati:

1. Berdiyeva Z.Sh. Kutubxonashunoslik. — T.: Ilm Ziyo, 2013. — 400 b.
2. Jumaeva S. Mutolaa madaniyati va ifodali o‘qish: O‘quv qo‘llanma. — Qarshi: Nasaf, 2021, — 180 b.
3. Rasulov A. I. Psixodiagnostika. — Toshkent: Mumtoz so‘z, 2010, — 169 b.
4. Рубакин Н. А. Практика самообразования (Среди книг и читателей): опыт системы самообразовательного чтения применитедного к личным особенностям читателей. М.: Книга, 1977. —264 с.
5. Rahmatullaev M. A., G‘aniyeva B. I. Jahon axborot resurslari: axborotlashtirish va kutubxonashunoslik mutaxassisligi talabalari uchun darslik. — T.: Toshkent axborot texnologiyalari universiteti, 2019, — 189 b.
6. Sattorov A. Informatika va axborot texnologiyalari. 2-nashri. — T.: O‘qituvchi, 2003. — 52 b.
7. Сой Маргарита ва б. Создание элэктронних учебников. — T.: O‘zbekiston milliy entsiklopediyasi, 2007. —160 с.
8. Столяренко Л. Д. Педагогическая психология. — Ростов-на-Дони: Феникс, 2003. — 544 с.
9. To‘raev T. Kompyuter va raqamli texnologiyalar. — T.: Innovatsiya-Ziyo, 2022. — 144 b.
10. Umarov A. O, Kovalenko A. P. Kitobxonlik va kitobxonlik psixologiyasi. — T.: Fan, 2004. — 194 b.

11. U. Yusupov, Y. Muhiddinova. Biblioterapiyaning insonlarga psixologik ta’siri. — 2023. — B. 310–314
12. Yo‘ldoshev E. Kutubxona va yosh kitobxon. — T.: O‘zbekiston, 2003. — 200 b.
13. Рубакин Н. А. Психология читателя и книги: краткое введение и библиологическую психологию.М.:Государственное издателства. 1929, —308 с.
14. Cornett C. E., Cornett C. F. Bibliotherapy: The Right Book at the Right Time. — Bloomington: Phi Delta Kappa Educational Foundation, 1980. — 45 p. 15.Berdiyeva Z, Mamatrayimova H, Zokirov T. Bibliografiya.T.:O`qituvchi,2013, — 210 b.